

A PÉNZÜGYI ATTITÜD ÉS A „KÜLSŐ-BELSŐ KONTROLL” ÖSSZEFÜGGÉSRENDSZERE

Tanulmányukban a szerzők az egyetemisták „kontrollosságának” bizonyos magyarázó tényezőit és pénzügyi vonatkozású következményeit térképezik fel. A kontroll arra vonatkozik, hogy mennyire érzi magát felelősnek az egyén a vele történetekért, illetve mennyiben tulajdonítja azokat külső tényezőknak. Belső kontrollos az a személy, aki a pozitív vagy negatív eseményeket úgy észleli, mint a saját viselkedésének kontrollálható következményeit. A külső kontrollos személyiség úgy tekint a pozitív vagy negatív kimenetelű eseményekre, mint amelyek nincsenek összefüggésben viselkedésbeli megnyilvánulásával, személyiségével. Az önfenntartók, az idősebbek, a magasabb iskolai végzettségűek és a magasabb jövedelműek jobban jellemezhetőek a belső kontrollos személyiségjegyekkel. Az e csoportba tartozók inkább takarékoskodnak, mernek hitelt felvenni, és ha már van adósságuk, akkor az kevésbé nyomasztja őket, mint külső kontrollos társaikat. A tanulmány hasznos lehet mindazok számára, akik mélyebben meg akarják ismerni a „külső és belső kontroll” fogalompár lényegét, a belső kontrolljegyek erősítésének hasznosságát és lehetőségeit.

BEVEZETÉS

Napjaink egyre nagyobb kihívása a leszakadó rétegek gazdasági és társadalmi integrálása, illetve azon oktatási eszközök megtalálása, amelyekkel a hátrányos helyzetű fiatalok esélyegyenlősége megvalósítható. Nyilvánvaló, hogy nemcsak a tudásátadásnak, hanem a direkt személyiségformálásnak, bizonyos társadalmilag elvárt készségek fejlesztésnek is az iskola falain belül kell megvalósulnia. Felértékelődik a „kontrollosság” dimenzió, mivel az összefüggést mutat a társadalmi, gazdasági pozícióval [Lim et al., 2003]. (Nagy kérdés ugyanakkor, hogy melyik az ok és melyik az okozat? Másként fogalmazva: azért van magasabb társadalmi és gazdasági státuszban valaki, mert belső kontrollos, vagy mivel magas a szocioökonómiai pozíciója, hát bátrabb, magabízóbb.) Azt gondoljuk, hogy a hátrányos helyzetűek esélyeinek növeléséhez egészen biztosan hozzájárul a külső kontroll belsővé, illetve belsőbbé változtatása.

Tanulmányunkban először megpróbáljuk megvilágítani (kutatási eredményekkel alátámasztani), hogy miért fontos az iskolákban a kontrollossággal foglalkozni. Irodalmi áttekintést végzünk, amely alátámasztja, hogy bizonyos személyiségjegyek fejlesztése erősíti az egyén boldogulását, gazdasági sikerességét. Ezt követően figyelmünk specifikusan a *külső és belső kontrollosságra* irányul, több szempontból is értelmezzük a fogalmat. Kiindulópontunk az a pszichológiai tétel, miszerint

a gyermekkor e vonatkozásban is determinál. Sikerek vagy/és kudarcok során tanuljuk meg, hogy érdemes-e megismételni a viselkedésünket; teljesítményünk a saját cselekedeteink függvénye, vagy úgy érezzük, hogy inkább külső tényezők határozzák meg. Mivel az életünk során különbözőek a tanulási tapasztalataink, és eltérő a feldolgozási képességünk, mások lesznek a jövőre vonatkozó várakozásaink is. Hangsúlyozzuk továbbá, hogy a külső vagy belső kontrollos típus egy olyan kontinuum két végpontját jeleníti meg, ahol az abszolút külső kontrollos és a totálisan belső kontrollos egyén csupán egy elméleti konstrukció.

Fő hipotéziseink:

- A belső kontrollos személyiséget inkább jellemzi a takarékos, öngondoskodó hozzáállás.
- A férfiak és nők között a belső kontrollosság tekintetében nincs szignifikáns különbség.
- A kontroll helye összefüggésben van azzal, hogy valaki eltartottként él vagy saját magát tartja el.
- A magasabb jövedelemmel rendelkezők inkább belső kontrollosak.

Kutatásunk megerősítette azon feltevéseinket, miszerint a belső a kontrollos személyiséget inkább jellemzi a takarékos, és az öngondoskodásra való hajlandóság. A magasabb jövedelműek inkább belső kontrollosok, és kisebb a pénzügyekkel kapcsolatos szorongásuk szintje. A férfiak és nők között a belső kontrollosság tekintetében nincs szignifikáns különbség.

1. KÜLSŐ ÉS BELSŐ KONTROLL

A személyiségre vonatkozó elméletek osztályozhatók aszerint, hogy a személyiségnek, az emberi viselkedésnek széles körét, egészét próbálják-e meg felmérni, vagy csak a viselkedés szűkebb tartományának magyarázatára korlátozódnak (mint például külső és belső kontroll). Jelen fejezetben *Rotter* [1954] külső-belső kontroll dimenzió meghatározását mutatjuk be.

James [1957, idézi *Battle* és *Rotter*, 1963] további érdekes eredményekkel is szolgál. Kutatása szerint a „megfontoltabb” gyerekek inkább belső kontrollosak, és nagyobb felelősséget vállalnak a sikereikért és kudarcaikért, valamint inkább várják a sikert cselekvéseik következményeként. Eredményeit számos későbbi kutatás is megerősíti. *Seeman* és *Evans* [1962, in: *Gore-Rotter*, 1963] kórházban fekvő betegeket vizsgált a külső-belső kontrollosság dimenziója mentén. Eredményeik szerint a belső kontrollos betegek informáltabbak voltak a betegségük jellemzőit, valamint saját állapotukat illetően. *Gore* és szerzőtársa [1963] szerint pedig azok a szegregált fekete diákok, akik belső kontrollosak, erőteljesebben akarnak változtatni szociális helyzetükön, mint külső kontrollos társaik. *Battle* és *Rotter* [1963] fekete és fehér közép- és alsó osztályból jött 13–14 éves gyerekeket hasonlítottak össze. Kutatásuknak egyik érdekes eredménye, hogy minél szegényebb környezetből származott a vizsgált alany, annál inkább jellemző volt rá a külső kontrollosság. Kiváltképp igaz volt ez a fekete diákokra.

1.1. A KÜLSŐ-BELŐ KONTROLL ÉS A KÍVÜLRŐL-BELÜLRŐL VEZÉRELT GAZDASÁGI CSELEKVÉS

A gazdasági cselekvők legtöbbször egymáshoz mérik a lépéseiket – ugyanakkor a játékelmélet modelljei szerint a gazdaság a játszókhoz hasonlóan működik, ahol a megfelelő önrányítottságnak (stratégiával rendelkezésnek) jelentős szerepe van. Egyéniség és a tapasztalatok függvénye, hogy a szereplők inkább belső késztetések, logikájuk szerint döntenek, vagy a többiek akcióira reagálnak.

A belső és a külső kontrollosság nem annyira a döntéshozatal mérlegelési szempontjaiban érhető tetten. Nem elsősorban az a döntő elválasztó vonal, hogy saját gazdasági racionalitása, vagy pedig a külső elvárások befolyásolják-e az aktor döntését. Sokkal inkább ott húzható meg a határvonal, hogy ki milyen mértékben érzi és tartja magát szabadnak, illetve milyen mértékben érzi a sorsát predesztinálnak egy külső (isteni, vagy társadalmi, illetve kisközösségi) erő, akarat, gravitáció által. A szabad akarat régi filozófiai, vallásfilozófiai problémájáról van itt szó. Rendkívül érdekes logikai bukfenc: *Max Weber* éppen a végletes predesztinációt valló protestáns vallási etikáról feltételezte, hogy az a teljesítménycentrikus kapitalizmus szellemének megteremtője. A külső-belső kontrollosság ilyen megközelítése közel áll a Rotter-féle kiindulópontozhoz. Ismét felvetődik ezen a ponton az ok és a következmény problémája. A társadalom individualista és kollektivista tagjainak kialakulása nem csak a személyiségfejlődés, a személyiségfejlesztés következménye, hanem az adott helyen uralkodó társadalmi kultúra problémája is.

Vizsgálatunkban azonban nem foglalkozunk a külső-belső kontrollos személyiség alakulásának, kifejlődésének makrotársadalmi és kulturális meghatározóival. Megmaradunk az egyénfejlődés szintjén és – az egyszerűség kedvéért – semlegesnek tekintjük a környező társadalmi kultúrát.

2. A KÜLSŐ ÉS BELŐ KONTROLLOSSÁGHOZ KAPCSOLÓDÓ EMPIRIKUS EREDMÉNYEK

A szocializáció, és a társakkal való érintkezés folyamatában fontos inger a megerősítés, jutalmazás vagy büntetés. Attól függően, hogy az ezekhez kapcsolódó, és így kialakult magatartásmintákhoz milyen jelentéstartalom csatolódik, határozza meg az emberek külső vagy belső kontrollosságát. A következő részben olyan eredményeket ismertetünk, amelyek érdekes adatokkal szolgálnak a külső/belső kontrollos egyéniség személyiségéről.

2.1. A BELSŐ/KÜLSŐ KONTROLLOSSÁG ÖSSZEFÜGGÉSE MÁS VÁLTOZÓKKAL

Sayin [2000, in: Serin et al., 2010] megállapítja, hogy a külső kontrollos személyek kreatívabbak, hatékonyabbak céljaik elérésében, sikeresebbek a szakmai és személyes kapcsolataikban. Eredményei szerint a férfiak sokkal inkább belső kontrollosak, mint a nők; a magasabb jövedelemmel rendelkezők inkább belső kontrollosak, mint az alacsony vagy közepes jövedelműek. A családjukkal élők inkább belső kontrollosak, mint akik családjuktól külön kollégiumban vagy lakásban élnek. További

érdekes eredmény, hogy az öt- vagy többgyermekes családból származó hallgatók inkább belső kontrollosak, mint akiknek kevesebb testvérük van. Következéseik szerint megállapítható, hogy a kontrollosság függ a szülők attitűdjétől és attól a helytől, ahol életük nagy részét töltik a hallgatók.

Serin és szerzőtársai [2010] törökországi kutatásának célja az egyetemisták kontrollosságára ható tényezők vizsgálata volt. A kontroll helyét vizsgálták nemek, társadalmi-gazdasági státusz, illetve az egyetemi képzés ideje alatti lakóhely szerint is. Megerősítették *Sayin* [2010] eredményeit, amelyek szerint a férfi hallgatók sokkal inkább belső kontrollosak, mint a nők. Szerintük a férfiak belső kontrollossága abból a szabadságból származhat, amit a családjuktól kapnak, illetve több választási lehetőségük van a nőkhöz képest. A hallgatók kontrollossága összefüggést mutatott a társadalmi, gazdasági helyzetükkel is. Megkülönböztettek alacsony, közepes és magas társadalmi, gazdasági helyzetű hallgatói csoportokat. Eszerint külső kontrollos az alacsony és a közepes, míg belső kontrollos a magas életszínvonalon élő hallgató.

Lim és szerzőtársai [2003] megállapították, hogy a külső kontrollos személyek a belső kontrollosokhoz képest sokkal inkább úgy tekintenek a pénzre, mint erőforrásra, és arra használják, hogy elérjenek egy bizonyos életszínvonalat. A belső kontrollosok erősebbek a költségvetés dimenzióban, azaz megfontoltabban bánnak a pénzzel, és inkább takarékosak. Ez magyarázható azzal, hogy bíznak saját erőfeszítéseikben és képességeikben, s ennek eredményeképp a megtakarításikon keresztül sikeresebb életet élhetnek. További érdekes eredmény, hogy a külső kontrollosok a pénzt a társadalmi megítélés alapjának, a hatalom forrásának tekintették, és kevésbé voltak önzetlen adakozók. Általában úgy vélték, hogy a dolgok nincsenek az irányításuk alatt, viszont függenek külső elemektől, mint a pl. a szerencsétől.

Lea és szerzőtársai [1995] adósokat és nem adósokat vizsgáltak a kontrollosság tekintetében, de nem találtak markáns különbséget a két csoport között.

3. A KUTATÁSRÓL

3.1. HIPOTÉZISEK

A bemutatott vizsgálati eredményeket, személyes tapasztalatainkat és a lehetséges kimeneteket átgondolva, a következő hipotéziseket alakítottuk ki:

1. hipotézis: *A belső kontrollos személyiséget inkább jellemzi a takarékos, öngondoskodó magatartás, a pénz megtartására törekszik. A külső kontroll esetében a helyzet éppen fordított: kevésbé takarékos.*

Indoklás: a hit abban, hogy magam irányíthatom a sorsomat, felelős vagyok a döntéseimért, felelősségteljesebb átgondoltabb pénzügyi magatartást szül.

2. hipotézis: *Az életkorral együtt nő a belső kontroll szintje.*

Indoklás: iskolázott, felnőtt populáció esetében az életkor, így az élettapasztalat növekedésével az egyén fokozatosan rájön, hogy a pozitív vagy nega-

tív események elsősorban tőle függnnek, a saját viselkedésének következményei.

3. hipotézis: *A férfiak és nők között a belső kontrollosság tekintetében nincs szignifikáns különbség.*

Indoklás: eltérően a korábbi kutatási eredményektől, saját tapasztalataink azt mutatják, hogy magyar egyetemi hallgatók körében a nemek között nincs jelentős különbség.

4. hipotézis: *Az iskolázottság szintje és kontrollosság iránya kapcsolatban van.*

Indoklás: a tudásfelhalmozás együtt jár a tudatosabb gondolkodással, továbbá a hallgatók fokozatosan állnak át az eltartottságból az önellátásra és az önálló háztartásvezetésre, ami megváltoztatja a kontroll irányát.

5. hipotézis: *A kontroll helye összefüggésben van azzal, hogy valaki eltartotként él vagy saját magát tartja el.*

Indoklás: feltételezésünk szerint a kontroll helyét nagy mértékben befolyásolja, hogy a vizsgált személyek maguk kénytelenek-e önmagukról (és/vagy családtagjukról) gondoskodni, vagy a szülői háztartás részeként nem kell különösebb felelősséget vállalniuk.

6. hipotézis: *A magasabb jövedelemmel rendelkezők inkább belső kontrollosak.*

Indoklás: feltételezésünk szerint a jövedelem megszerzésének képességét nagymértékben befolyásolja, hogy a vizsgált személy belső vagy külső kontrollos-e, azaz inkább önrányított, vagy mások által irányított a gondolkodása/viselkedése.

7. hipotézis: *A hiteltartozással rendelkezők inkább belső kontrollos attitűddel jellemezhetőek.*

Indoklás: aki „magabízóbb” vagyis hisz abban, hogy kontrollálni tudja pénzügyeit – így adósságait is –, várhatóan inkább kezd tranzakcióba kölcsönt adókkal.

3.2. A MINTA ÉS A MÓDSZER BEMUTATÁSA

3.2.1. Minta

Elemzésünk a Szent István Egyetem Gazdaságtudományi Karán 305 egyetemi hallgató körében végzett kérdőíves vizsgálaton alapult (1–4. táblázat).

A minta a lakosság nemi arányait tekintve messze nem volt reprezentatív, de az egyetemi diákság – és különösen a humán szakok diákjainak – nemek szerint megoszlásához már valamelyest közelebb állt. A kérdőívet kitöltők háromnegyede (73,4 százaléka) nő volt, a férfiak a minta egynegyedét (26,6 százalékat) tették ki. (2011-ben a felsőoktatásba jelentkezők 43,43 százaléka férfi, 56,57 százaléka nő volt.) Ügyeltünk arra, hogy a gazdasági (165 fő), és a nem gazdasági (140 fő) kép-

zésben részt vevők megközelítőleg fele-fele arányban legyenek képviselve, illetve megfelelő legyen a szórás az életkor tekintetében is.

1. táblázat: A minta megoszlása életkor és a képzést nyújtó tagozat szerint

	Nappali tagozatos		Levelező tagozatos		Összesen	
	fő	százalék	fő	százalék	fő	százalék
21 éves vagy fiatalabb	126	61,5	3	3,0	129	42,4
22-26 éves	76	37,1	26	26,3	102	33,6
27-34 éves	2	1,0	46	46,5	48	15,8
35 éves vagy idősebb	1	0,5	24	24,2	25	8,2
Összesen	205	100,0	99	100,0	304*	100,0

* egy huszonéves nem jelölt meg tagozatot

Forrás: saját eredmény

2. táblázat: A válaszadók megoszlása családi státusz szerint

	Fő	Százalék
Egyedül él	29	9,5
Szüleivel él egy háztartásban	148	48,5
Párkapcsolatban él, közös háztartásban	64	21,0
Párkapcsolatban él, de külön háztartásban	29	9,5
Kollégiumban, albérletben él többedmagával	31	10,2
Egyéb	4	1,3
Összesen	305	100,0

Forrás: saját eredmény

Látható, hogy a minta csaknem fele (49 százalék) szüleivel él egy háztartásban, ma még teljes mértékben mentesül az önmagáról és a családjáról való anyagi gondoskodás felelőssége alól.

3. táblázat: A válaszadók jövedelmének forrása családi státuszuk szerint

	Születi tartják el		Születi tartják el és dolgozik is		Állandó és/vagy alkalmi munkából tartja el magát		Járadék-ból/segélyből/ösztöndíj-ből él		Összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Egyedül él	3	10,3	1	3,4	24	82,8	1	3,4	29	100,0
Szüleivel él egy háztartásban	73	49,3	27	18,2	43	29,1	5	3,4	148	100,0
Párkapcsolatban él, közös háztartásban	1	1,6	3	4,7	51	79,7	9	14,1	64	100,0
Párkapcsolatban él, külön háztartásban	5	17,2	1	3,4	20	69,0	3	10,3	29	100,0
Kollégiumban, albérletben él	13	41,9	12	38,7	6	19,4	0	0,0	31	100,0
Egyéb	0	0,0	1	25,0	3	75,0	0	0,0	4	100,0
Összesen	95	31,1	45	14,8	147	48,2	18	5,9	305	100,0

Forrás: saját eredmény

Az adatok azt mutatják, hogy a válaszadók mintegy harmada nem a maga megke-reste pénzzel gazdálkodik, teljes mértékben a szülei tartják el. Elég jelentős számban (15 százalék) vannak olyanok, akik a szülői apanázs mellett dolgoznak, a válasz-adók csaknem fele pedig teljes mértékben önfenntartó, saját jövedelemszerző tevé-kenységet végez. Látható, hogy az egyedül vagy párkapcsolatban élők döntő többsége - értelemszerűen - önfenntartó. A tagozatok szerinti bontásból (4. táblázat) kitűnik, hogy bár a nappali tagozatos hallgatók közel felét (45 százalék) kizárólag a szülők tartják el, a többiek saját munkájukkal hozzájárulnak ehhez, vagy teljesen önfenntartóak, míg a levelező tagozatosok döntő többségére (89 százalék) teljes mértékben az önfenntartás a jellemző.

4. táblázat: A válaszadók megélhetési forrásai képzési forma szerint*

	Nappali tagozatos		Levelező tagozatos		Összesen	
	fő	százalék	fő	százalék	fő	százalék
Szülei tartják el	92	45	3	3	95	31
Szülei tartják el és dolgozik is	45	22	0	0	45	15
Állandó és/vagy alkalmi munkából tartja el magát	58	28	88	89	146	48
Járadékból, segélyből, ösztöndíjból él	10	5	8	8	18	6
Összesen	205	100	99	100	304	100

*A nappali tagozatos hallgatók között 12-nek saját vállalkozása van, a levelező tagozatosok között 6 vállalkozás-tulajdonos szerepel.

Forrás: saját eredmény

3.2.2. Módszer

Vizsgálati eszközünk egy kérdőív volt, amely számos további témakört is lefed - jelen tanulmányban csak az előzőekben már ismertetett hipotézisekre vonatkozó eredményeket ismertetjük. A kérdőívben a „MAS” (Money Attitude Scale - pénzügyi attitűd skála) egyik változatával dolgoztunk, ami már több elemzésben megfelelő mérőeszköznek bizonyult.

A *Yamauchi* és *Templer* [1982] által kifejlesztett MAS a pénzügyi attitűdöt mérő, jelenleg leggyakrabban használt eszköz. A szerzők a következő öt pénzügyi attitűdöt különítették el (azonosított faktorok):

- *Hatalom - presztízs*: az ide tartozó állítások tartalma szerint a pénzt a hatalom és a sikeresség mérőeszközeként is lehet értelmezni. Azok az egyének, akik ebben a faktorban magas értéket képviselnek, úgy tekintenek a pénzre, mint aminek segítségével hatással/befolyással lehetnek másokra.
- *Megtartás - idő*: az ide tartozó itemek elsősorban a pénzügyi tervezésre és a pénzzel való gondos bánásmódra fókuszálnak. Akik ebben a faktorban magas pontszámmal rendelkeznek, megtervezik a jövőjüket és folyamatosan ellenőrzik aktuális pénzügyi helyzetüket.
- *Bizalmatlanság*: akinél ebben a faktorban magas összesítő érték szerepel, azok bizonytalanok, gyanakvóak, kétségeik vannak a pénzzel kapcsolatos helyzetekben önmagukkal és a pénzügyvilággal szemben is.

- *Szorongás*: akik ebben a faktorban magas értéket mutatnak, úgy tekintenek a pénzre, mint a szorongás/idegesség forrására, vagy ami megvédhet a szorongástól.
- *Minőség*: az ide sorolt állítások a jó minőségű termékek/szolgáltatások megvásárlására fókuszálnak. Azokat az egyéneket, akiknél ez magas értéket képvisel, jól jellemzi a közmondás: „Azt kapod, amiért fizetsz”.

A külső és belső kontroll attitűdöt egységes dimenzióként kezelő első, klasszikus unidimenzióanalízis kérdőívet *Rotter* diákja, *James* állította össze 1957-ben. Saját kutatásunkban a külső-belső kontrollosság mérésére egy tízszer két állításból álló kijelentés- (item-) listát használtunk (az eredeti *Rotter* kérdőív mintájára). Mind a 10 esetben *a)* és *b)* válasz közül kellett választani, ahol az egyik állítás külső, míg a másik állítás belső kontrollos attitűdöt jelent. A belső kontrollos válaszok 0, míg a külső kontrollosok 1 pontot értek, a kontrollosság mérésére az egyes alanyok válaszainak számtani átlagát használtuk, így 0 jelenti az egyik végpontot (belső kontroll), 1 pedig a másikat (külső kontroll). A 0,5-ös érték a semleges középérték, azaz ilyen esetben a válaszadó egyik irányba sem mutat elmozdulást, „középen” van a külső-belső kontrollosságot tekintve.

A külső és belső kontrollosságot egyrészt különféle demográfiai változók mentén, másrészt a hiteltartozásokkal és a MAS-faktorokkal összefüggésben vizsgáltuk. A külső és belső kontroll többi változóval való összefüggésének vizsgálatára varianciaanalízist (ANOVA) illetve kontingencia-táblákat (khi-négyzet-próbával) használtunk, a változók mérési szintjének megfelelően. Az így előállt kérdéssor és itemlista kitöltése összesen kb. 15 percet vett igénybe.

3.3. EREDMÉNYEK

Legfontosabb elemzéseink két területre terjedtek ki: *a)* A MAS itemek faktoranalízise; *b)* a demográfiai változók (nem, kor, iskolázottság, jövedelem, munkatapasztalat, választott szak) és a MAS-faktorok ezekhez tartozó átlagainak összevetése és a köztük lévő összefüggés vizsgálata (azaz, hogy mely esetekben tekinthető az egyes demográfiai változók hatása a különböző faktorokra nézve szignifikánsnak) varianciaanalízissel.

A MAS-skála faktoranalízise

Az általunk elvégzett faktorelemzés végeredményeképpen tehát mi is egy ötfaktoros, 20 változón alapuló modellt kaptunk, amelynek elfogadható volt az illeszkedése, magyarázó ereje 49 százalék, a kapott faktorok pedig – a sajátértékek alapján – arányosak. A modell faktorsúlymátrixa az *5. táblázat* szerint alakult.

A MAS-faktorok és kontrollkategóriák összefüggéseit vizsgálva (*6. táblázat*) eredményeink azt mutatják, hogy a külső kontrollosok a takarékos-öngondoskodó faktorban rosszabbul állnak (4-es átlagos érték), míg a belső kontrollosok és a középkategóriába tartozók átlag fölötti értéke inkább megtakarító attitűdöt mutat. A külső kontrollosok ugyanakkor szorongóbbak, aggodalmasabbak a pénzügyek terén (átlag feletti érték), a belső kontrollosok és a középhe tartozók kevésbé (átlag

alatti érték) azok. A belső kontrollos személyiséget inkább jellemzi a takarékos, öngondoskodó magatartás, a pénz megtartására törekszik, azaz hosszabb távon gondolkodik, és egyszersem kevéssé szorongó, ha pénzről van szó. A külső kontroll esetében a helyzet éppen fordított: kevéssé takarékos, és jobban szorong. Mindkét faktor esetében a varianciaanalízis szignifikáns kapcsolatot mutat. Az első hipotézis tehát igazolódott.

5. táblázat: Faktorsúlyok mátrixa

	Factor				
	I	II	III	IV	V
MAS1 Sokszor azért vásárolok meg valamit, hogy azzal jó benyomást keltsék/hatással legyek másokra	.693	-.006	.051	.032	.057
MAS2 Az emberek azt mondják, hogy túl nagy hangsúlyt fektetek a pénzre	.553	.042	.145	.194	.114
MAS3 Úgy érzem, a pénz a siker jele	.549	-.003	.078	.222	.080
MAS4 Azért vannak szép/drága tárgyaim, hogy másokra hatást gyakoroljak	.796	-.023	-.005	-.005	.038
MAS5 Bár az embereket cselekedeteik alapján kellene megítélnem, sokkal inkább érdekel, hogy mennyi pénzük van	.591	-.025	-.008	.041	.008
MAS7 Néha eldicsekszem arról, hogy mennyi pénzt kerestem	.482	.116	.074	-.032	-.020
MAS8 Néha azon kapom magam, hogy több tiszteletet tanúsítok azon emberek iránt, akiknek több pénzük van, mint	.520	.057	.058	.172	.116
MAS10 Félreteszek a jövőbeli rendszeres kiadásokra	.009	.754	.047	-.003	.092
MAS11 Van pénzügyi tervem a jövőre nézve	.046	.604	.022	-.001	.037
MAS12 Van elérhető pénzem egy újabb gazdasági válság esetén	.159	.736	-.076	-.103	.020
MAS13 Most megtakarítok, hogy felkészüljek idős koromra/váratlan eseményekre	-.069	.745	.031	-.002	-.008
MAS17 Amikor megvásároltam valamit, sokszor utólag is bosszant, hogy sokba került	.135	.023	.728	.152	.168
MAS18 Még akkor is hezitálok a pénzkiadásán, amikor szükségszerű dologról van szó	.005	.087	.618	.227	.160
MAS19 Miután vásárolok valamit, azon gondolkodom, hogyan kaphattam volna meg olcsóbban máshol	.160	-.077	.663	.195	.242
MAS21 Gondterhelt vagyok, ha pénzről van szó	.127	-.126	.260	.642	.065
MAS22 Jellemzően ideges vagyok, ha nincs elég pénzem	.220	.036	.212	.714	.102
MAS23 Aggódok, hogy pénzügyileg nem leszek biztonságban	.095	-.035	.131	.796	.141
MAS25 Bosszús vagyok, ha lemaradok egy leárazásról	.194	.032	.170	.116	.557
MAS27 Zavar, amikor felfedezem, hogy valamit olcsóbban is megvehettem volna máshol	.020	-.018	.261	.195	.638
MAS28 Rendszeresen vadászom az akciókat	.046	.132	.115	.004	.787

Forrás: saját szerkesztés

Elmondható még – bár nem szignifikáns a kapcsolat –, hogy a külső kontrollos egyéniség valamelyest bizalmatlanabb attitűdöt mutat. Érdekes módon viszont a költségtudatosság, az akcióvadász faktor és a hatalom-presztizs faktor esetében nem tapasztalhatók különbségek a külső-belső kontroll vonatkozásában.

Eredményeink azt mutatják, hogy az életkorral együtt nő a belső kontroll szintje, és a legidősebb kategóriában (35 évnél idősebbek) mutatja a legnagyobb szórást. A kapcsolat az életkor és a külső-belső kontroll között szignifikáns, azaz a varianciaanalízis egyértelmű összefüggést mutat a külső-belső kontroll szintje és az életkor között, a külső és belső kontroll átlagértékei szignifikánsan különböznek az egyes korcsoportok esetében. A nemeket tekintve az eltérés elhanyagolható, a kapcsolat nem szignifikáns (az F-próbánál Sig = 0,79), tehát annak nincsen hatása a kontroll helyére, hogy valaki férfi vagy nő. *A harmadik hipotézis tehát igazolódott.* A minta átlaga valamivel a 0,5-ös semleges érték alatt van, tehát férfiak és nők esetében egyaránt a belső kontroll irányába mutat, ami talán nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy egyetemi hallgatókról van szó. Véleményünk szerint, a felsőfokú tanulmányok vállalása eleve nagyobb tudatosságot, belső kontrollt feltételez. Az iskolázottsági kategóriák szerint elkülönítettük a (még) csak középfokú végzettségűeket (jellemzően nappali tagozatos hallgatók) és a már valamilyen felsőfokú végzettséggel rendelkezőket (levelező tagozatos, elsősorban mesterképzésben részt vevő hallgatók). Eredményeink azt mutatják, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők inkább belső kontrollosak, mint a csak középfokú végzettségűek. A kapcsolat a végzettség szintje és külső-belső kontroll között szignifikáns, azaz a varianciaanalízis egyértelmű összefüggést mutat (Sig=0,015), a kontroll szintje és az iskolai végzettség kategóriái között. Nem meglepő, hogy a végzettség szintje – értelemszerűen – szignifikáns kapcsolatban áll az életkorral is, a középfokú végzettségűek esetében 23,18 év, míg a felsőfokú végzettségűek esetében 31,2 év az átlagéletkor (a teljes mintánál 24,6 év). *A negyedik hipotézis tehát ugyancsak igazolódott.*

6. táblázat: A MAS-faktorok és kontrollkategóriák összefüggései

Külső-belső kontroll		MAS-I Hatalom- presztizs	MAS II Takarékos, Öngondos- kodó	MAS III Bizalmatlan, bizonytalan	MAS IV Szorongó, aggodalmas	MAS V Költség- tudatos Akcívadász
Belső kontroll	Mean	2,592	4,603	3,622	3,924	3,537
	N	175	175	175	175	175
	Std. Deviation	1,054	1,449	1,298	1,589	1,486
Közép	Mean	2,625	4,637	3,929	3,878	3,689
	N	45	45	45	45	45
	Std. Deviation	0,822	1,270	1,321	1,409	1,405
Külső kontroll	Mean	2,580	4,082	3,852	4,397	3,579
	N	85	85	85	85	85
	Std. Deviation	1,089	1,376	1,398	1,396	1,260
Total	Mean	2,593	4,463	3,731	4,049	3,571
	N	305	305	305	305	305
	Std. Deviation	1,030	1,419	1,332	1,523	1,411
ANOVA	Sig.	0,973	0,014	0,239	0,045	0,812

Forrás: saját szerkesztés

Vizsgáltuk a kontroll helyét az önfenntartás vs. eltartott státusz szempontjából is. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a kontroll helye összefüggésben van-e azzal, hogy valaki kizárólag eltartottként él, vagy munkát végez, és részben vagy teljes mértékben saját magát tartja el. Ehhez a külső-belső kontrollra három kategóriát alakítottunk ki, a „közép” jelenti a 0,5-ös kontrollértéket (tehát egyik irányba sem mutat egyértelműen), az ez alatti értékkel rendelkezőket belső kontrollosnak, az e fölötti-

eket pedig külső kontrollosnak tekintettük. Így mintánkban többségben vannak az egyértelműen belső kontrollt mutatók, 57 százalék (175 fő), a külső kontrollosok aránya 28 százalék (85 fő).

A háromféle kontrollkategoría és a jövedelemforrás-kategoríák közötti kontingenztábla azt mutatja, hogy a belső kontrollosok többsége dolgozik, 54 százalékuk önmagát tartja el, 14 százalékuk pedig szülői segítség mellett dolgozik. A külső kontrollosok esetében ez 38 százalék ill. 18 százalék, tehát jóval kevesebb köztük az önfenntartó és valamivel több, aki a szülői segítség mellett dolgozik. A külső kontrollos személyiségeket sokkal inkább a szülők tartják el –44 százalékát kizárólag a szülők, míg a belső kontrollosoknál ez az arány mindössze 25 százalék. A khi-négyzet-próba a külső-belső kontroll kategóriái és a jövedelem forrása között szignifikáns, gyenge összefüggést mutat (Cramer's $V = 0,159$), a jövedelem forrása (eltartott illetve önfenntartó egyén) szignifikánsan különbözik a külső és belső kontrollos személyiségek esetében.

Vizsgálataink kiterjedtek a kontroll helye és a jövedelem szintje közötti összefüggésekre is. A belső kontrollosok 18 százaléka van a legmagasabb jövedelem kategóriájában, míg a külső kontrollosok esetében ez mindössze 5 százalék, szemben a legalacsonyabb jövedelem kategóriájával, ahol az arány 42 százalék, illetve 68 százalék a külső kontrollosok „javára”. Ha a két felső jövedelemkategóriát együtt tekintjük, a különbség még inkább meggyőző, a belső kontrollosok 38 százaléka, míg a külső kontrollosok 14 százaléka sorolható ide. Ugyanakkor a legtöbb pénzből gazdálkodók 84 százaléka belső kontrollos (arányuk a teljes mintában 57 százalék), míg mindössze 11 százalék a külső kontrollosok aránya (a teljes mintában ez 28 százalék). A legkevesebb pénzből gazdálkodók esetében 38 százalék a külső kontrollosok, 48 százalék a belső kontrollosok aránya. Tehát a legtöbb pénzből gazdálkodók esetében a belső kontrollosok, a legkevesebb pénzből gazdálkodók esetében a külső kontrollosok felülreprezentáltak a mintában való arányukhoz képest. A külső-belső kontroll és a jövedelem között szignifikáns, gyenge kapcsolat van (Cramer's $V = 0,203$). *A hatodik hipotézis tehát nem nyert meggyőző megerősítést.*

Vizsgáltuk azt is, hogy van-e összefüggés a kontroll helye és aközött, hogy a válaszadónak van-e hiteltartozása, és ha van, az mennyire nyomasztja. A 305 fős mintából 95-en válaszoltak igennel (31 százalék) arra, hogy van hiteltartozásuk, és ez inkább a belső kontrollosokra jellemző, 38 százalékuknak, míg a külső kontrollosok 24 százalékának van hiteltartozása. Ugyanakkor azok között, akiknek nincs hiteltartozása 52 százalék a belső kontrollosok aránya, szemben a külső kontrollosok 31 százalékával, míg azok között, akiknek van hitele, több mint háromszor annyi a belső kontrollosok aránya (70 százalék–21 százalék). Tehát a hiteltartozással rendelkezők esetében a belső kontrollosok, a hiteltartozással nem rendelkezők esetében a külső kontrollosok felülreprezentáltak a mintában való (58 százalék–28 százalék) arányukhoz képest. A külső-belső kontroll kategóriák és a között, hogy van-e hiteltartozás, a khi-négyzet-próba szignifikáns összefüggést és gyenge kapcsolatot mutat (Cramer's $V = 0,164$).

Megkérdeztük azt is, hogy akinek van hiteltartozása, az milyen mértékben nyomasztja. Ennek erősségét egy négyfokozatú skálán mértük (amelynek végpontjai „kicsit”, illetve „nagyon nagy mértékben” voltak). Eredményeink azt mutatják, hogy

a belső kontrollosok 43 százalékát, a külső kontrollosok 52 százalékát nagyon vagy „nagyon nagy mértékben” nyomasztja a hiteltartozása. A „kicsit nyomasztja” kategóriában viszont 28 százalék a belső, míg 9 százalék a külső kontrollosok aránya. Tehát valóban, a külső kontrollosokat inkább nyomasztja a hiteltartozás, a khi-négyzet-próba a két változó között szignifikáns, közepes erősségűnek (Cramer's $V = 0,259$) mondható kapcsolatot mutat. Eredményeink hasonlóak Tokunaga [1993] eredményeihez, a külső kontrollosokat inkább nyomasztja a hiteltartozás, mint a belső kontrollosokat.

A hiteltartozással kapcsolatos nyomasztó érzelmekre rákérdeztünk a szülők vonatkozásában is: „Nyomasztja-e a szüleit és milyen mértékben valamilyen hiteltartozás”. A kérdésre 140 fő válaszolt igennel, ebből 84-en (60 százalék) belső, míg 37-en (26 százalék) külső kontrollosok voltak.

A belső kontrollosok esetében 37 százalék, a külső kontrollosoknál 49 százalék nyilatkozott úgy, hogy a szüleit nagyon, ill. nagyon nagy mértékben nyomasztja a hiteltartozása. A kicsit nyomasztja választ viszont a belső kontrollosok 27 százaléka, míg a külső kontrollosok 14 százaléka adta. A „kicsit nyomasztja” választ adók 62 százaléka belső, 13 százaléka külső kontrollos, míg a „nagyon nagy mértékben” választ adók 57 százaléka belső és 38 százaléka külső kontrollos. Tehát a „kicsit” válasz esetében a belső, míg a „nagyon nagy mértékben” válasz esetében a külső kontrollosok némileg felülreprezentáltak a mintában való arányukhoz képest. Bár a két változó közötti kapcsolat nem tekinthető szignifikánsnak, a szülők hiteltartozáshoz fűződő szorongásának mértékére vonatkozó válaszok jól látható különbségeket mutatnak az egyes kontrollkategoróriák esetében. A belső kontrollosok szülei kevésbé szorongóak, míg a külső kontrollosok szülei inkább azok (illetve a válaszadó látja őket kevésbé vagy jobban szorongónak).

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunkban elsősorban annak jártunk utána, hogy mit jelent, illetve hogyan alakulhat ki a külső vagy belső kontrollos személyiségjegy. Egy kismintás, nem reprezentatív kutatásban mértük fel, hogy az előbbi dimenzió mentén lehet-e különbséget tenni a jellemző pénzügyi gondolkodás, illetve magatartásminták között. Eredményeink azt mutatják, hogy érdemes az iskolákban hangsúlyt fektetni a belső kontrollos személyiségjegy erősítésére, hiszen a felnőtt, de még egyetemista mintában a belső kontrollos személyiséget inkább jellemzi:

- a takarékos, öngondoskodó magatartás;
- a kisebb szorongás, aggodalmaskodás a pénzügyek terén;
- az öngondoskodásra való hajlandóság – pl. munkába állás;
- hitelfelvétel, ezen keresztüli gyarapodás;
- a pénzügyek terén kisebb szorongás.

Nyilvánvaló az is, hogy a belső kontrollosság erősítése nemcsak a jelenkori/későbbi pénzügyi magatartást változtathatja meg, de hatással van a szorongás szintjére, az önértékelésre, ezen keresztül a teljesítményorientációra, s így különböző területeken elért sikerességre is (pl. karrier, párkapcsolat, gyereknevelés stb.). Felmerül a kérdés azonban, hogy miként tud az iskola ellene hatni az esetleges nega-

tív szülői hatásoknak, szűkebb szociokulturális beidegződéseknek. Például a korai életszakaszban egy túlóvó, egyben korlátozó, önálló kezdeményezéseket gátló szülői attitűd során kialakult erős külső kontrollosságot meg tudja-e változtatni az ellenkező pólusú iskolai közeg? (Egyáltalán milyen eséllyel, milyen eszközrendszerrel indulnak e tekintetben az általános/középfiskolás/egyetemi oktatók?) Érdekes és hasznos lenne egy olyan longitudinális, kontrollcsoportos kutatás megvalósítása, amelyben különböző életkorú diákokat mérnének külső/belső irányítottságuk alapján. Ezt követően az erősen külső kontrollusokat egy speciális, belső kontrollosságot erősítő programban fejlesztenék, s végül különböző mérési eljárásokkal ellenőriznék, hogy történt-e változás, s ha igen, milyen területekre terjed ki.

IRODALOM

- Andersen, J., Camp, P., Kiss, E., Wakita, S., Weyeneth, J. (1993): „The Money Attitude Scale: What College Students Think about Green Stuff” *The Proceedings of the American Councilor Consumer Interests* 39: 377–384.
- Andorka R. (1996): *Merre tart a magyar társadalom?* Lakitelek: Antológia Kiadó
- Bak, P. (1997): „Közgazdaságtan és közlekedési dugók” *Szociológiai Figyelő* 1. (1–2): 7–16.
- Battle, E. S. és Rotter, J. B. (1963): „Children' feelings of Personal Control as Related to Social Class and Ethnic Group” The research was supported in part by the United States Air Force under contract No AF 49: 638–741.
- Erikson E. (1971): *Identity: Youth and Crisis*. London: Faber and Faber
- Foulkes S. H. (1948): *Introduction to Group-Analytic Psychotherapy*. London: Maresfield Reprints, 1984.
- Freud S. (1994): *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. Budapest: Gondolat
- Freud, S. (2006): *A mindennapi élet pszichopatológiája*. Budapest: Gabo
- Gore, P. M. és Rotter, J. B., (1963): „Personality Correlate of Social Action” *Journal of Personality* 3(1): 58–64.
- Gresham, A. B. és Fontenot, G. F. (1989): „Different Attitudes of the Sexes toward Money: an Application of the Money Attitude Scale” in: Gordon, P. és Kellerman, B. (szerk): *Advances in Marketing*. Southwestern Marketing Association.
- Jaksity Gy. (2004): *A pénz természete*. Budapest: Alinea
- James W. H. (1957): *Internal versus external control of reinforcement as a basic variable in learning theory*. Unpublished Ph.D. Dissertation, Ohio State University.
- Kidwell, B. és Turrisi, R. (2003): „An examination of money management tendencies” *Advances in Consumer Research* 30: 112–114.
- Lea, S. E. G., Webley, P., Walker, C. (1995): „Psychological Factors in Consumer Debt: Money management, economic socialization and credit use” *Journal of Economic Psychology* 16(4): 681–701.
- Lim, V. K. G. (2003): Money Matters: An Empirical Investigation of Money, Face and Confucian Workethic. *Journal of Economic Psychology*, Vol. 35, Issue 4, 953–970.

- Lim V. K. G., Thompson S. H., Teo Geok Leng Loo (2003): „Sex, Financial Hardship and Locus of Control: an Empirical Study of Attitudes towards Money among Singaporean Chinese” *Journal of Economic Psychology* 34(3): 411–429.
- Medina, J. F., Saegert, J., Gresham, A. (1996): „Comparison of Mexican-American and Anglo-American Attitudes toward Money” *The Journal of Consumer Affairs* 30(1): 124–145.
- Oláh A. (1982): „Kérdőíves módszerek a külső-belső kontroll attitűd vizsgálatára, Pszichológiai tanácsadás a pályaválasztásban.” In: *Módszertani füzetek* 19. Budapest; Országos Pedagógiai Intézet.
- Roberts, J. A. és Sepulveda, C.J. (1999): „Demographics and Money Attitudes: a Test of Yamauchi and Templer's Money Attitude Scale in Mexico” *Personality and Individual Differences* 27(1): 19–35.
- Rotter, J. B. (1954): *Social Learning and Clinical Psychology*. New Jersey: Englewood Cliffs
- Seeman, M. és Evans, J. W. (1962): „Alienation and Learning in a Hospital Setting” *American Sociological Review* 27(6): 772–782.
- Serin, N. B., Serin, O., Sülen, F. (2010): „Factors Affecting the Locus of Control of the University Students.” *Journal of Economic Psychology* 2(2): 449–452.
- Soros Gy. (1999): *A globális kapitalizmus válsága – Veszélyben a nyílt társadalom*. Budapest: Scolar Kiadó
- Tokunaga, H. (1993): „The Use and Abuse of Consumer Credit: Application of Psychological Theory and Research” *Journal of Economic Psychology* 14: 285–316.
- Yamauchi, K. T. és Templer, D. L. (1982): „The Development of Money Attitude Scale” *Journal of Personality Assessment* 46(5): 522–528.